

A D V A הַיְזוּכָּר
C E N T E R

INFORMATION ON EQUALITY AND SOCIAL JUSTICE IN ISRAEL
מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל
מרכז «אדפה» - מלומות חול המסאווה וالعءالة الاجءماعیة فی إسرائیل

הצءמקותו של המעמד הבינוני בישראל: עדכון לשנת 2005

ד"ר שלמה סבירסקי

אטי קונור-אטיאס

ינואר 2007

מרכז אדוה

הוועד המנהל

ד"ר יוסי דהאן, יו"ר
 גב' גילברט פינקל, מ.א., גזברית
 פרופ' איסמעיל אבו-סעד
 ד"ר ניצה ברקוביץ
 פרופ' יוסי יונה
 פרופ' אורן יפתחאל
 פרופ' יוברט לו-יון
 פרופ' ריקי סויה
 ד"ר יצחק ספורטא
 ד"ר דני פילק
 ד"ר רחל קלוש
 פרופ' אורי רם

ועדת הביקורת

עו"ד עובדיה גולסטני
 עו"ד דורי ספיבק

צוות

מנהלת: גב' ברברה סבירסקי
 מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
 רכזת מחקר: גב' אתי קונור-אטיאס
 כלכלנית: גב' לאדה בורדה
 חוקרת ורכזת "נשים לתקציב הוגן": גב' יעל חסון
 חוקרת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
 מנהלת הדרכה: גב' יעל וורגן
 רכזת פיתוח משאבים: גב' איימי טומצ'ין
 רכזת "נשים לתקציב הוגן": עו"ד עולא שתיי
 מנהלת משרד: גב' מירה אסאו

מרכז אדוה מודה לקרן החדשה לישראל על תמיכתה

תוכן עניינים

4	עיקרי הממצאים
5	מבוא
8	הממצאים
14	השוואה בינלאומית
17	נספח 1 : טווח ההכנסות של הרבדים
18	נספח 2 : מיקומו של הרובד הבינוני בסולם העשירונים, 2005
19	נספח 3 : הכנסות המעמד הבינוני : הכנסה כספית נטו למשק בית לפי נפש סטנדרטית
22	מקורות
23	אודות הנתונים

עיקרי הממצאים

מסמך זה הוא שני בסדרה, העוקבת אחר השינויים בגודלו ובעושרו של הרובד הבינוני בישראל. המסמך הראשון (מיוני 2004), בחן את הנתונים עבור התקופה 1988-2002, ומצא מגמה של הצטמקות הרובד הבינוני, הן מבחינת היקפו והן מבחינת עושרו.

המסמך הנוכחי מוצא כי מגמת ההצטמקות נמשכה גם בשנים 2002-2005.

את הרובד הבינוני הגדרנו בשני אופנים :

פעם אחת, כמשקי הבית המצויים בטווח של 75% עד 125% מן ההכנסה החציונית של משקי הבית ;

ופעם שנייה, כמשקי הבית המצויים בטווח של 75% עד 125% מן ההכנסה הממוצעת של משקי הבית.

הממצאים מלמדים כי בין השנים 1988-2005, הרובד הבינוני בישראל הצטמק באופן משמעותי ; בנוסף לכך, חלקו בעוגת ההכנסות הצטמק אף הוא. מגמת ההצטמקות היא ברורה, בכל אחת משתי הדרכים שבהן הגדרנו את הרובד הבינוני, כפי שניתן לראות להלן :

1. המעמד הבינוני, כשהוא מוגדר על פי ההכנסה החציונית למשק בית

בשנים 1988-2005, הרובד הבינוני בישראל הצטמק בשיעור של 16.4% (מ-33.0% ל-27.6% מכלל משקי הבית). הרובד הבינוני איבד משקי בית הן לרובד הגבוה והן לרובד הנמוך.

באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 24.4% (מ-27.9% מן העוגה ל-21.1% ממנה) ; כל ההפסד היה לרובד הגבוה.

2. המעמד הבינוני, כשהוא מוגדר על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית

בשנים 1988-2005, הרובד הבינוני בישראל הצטמק בשיעור של 19.1% (מ-32.9% ל-26.6% מכלל משקי הבית) ; רוב משקי הבית שנגרעו מן הרובד הבינוני עברו לרובד הנמוך.

באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 19.9% (מ-32.2% מן העוגה ל-25.8% ממנה), כאשר רוב ההפסד היה לרובד הגבוה.

מבוא

גודלו ועושרו של המעמד הבינוני הם נושאים חשובים, מכמה סיבות: האחת, בזמנים כתיקונם, ההשתייכות למעמד זה נתפסת בעיני מרבית האנשים כ"מצב העניינים הנורמלי"; השנייה, בארצות המערב, המעמד הבינוני נחשב לעמוד התווך של הכלכלה, אם כספק של עובדים/ות המאיישים/ות את מרבית המערכות במגזר העסקי והציבורי, ואם כצרכן עיקרי של מוצרי המשק; השלישית - המעמד הבינוני נתפס, עוד מימי אריסטו היווני, כעמוד התווך של המשטר הדמוקרטי.

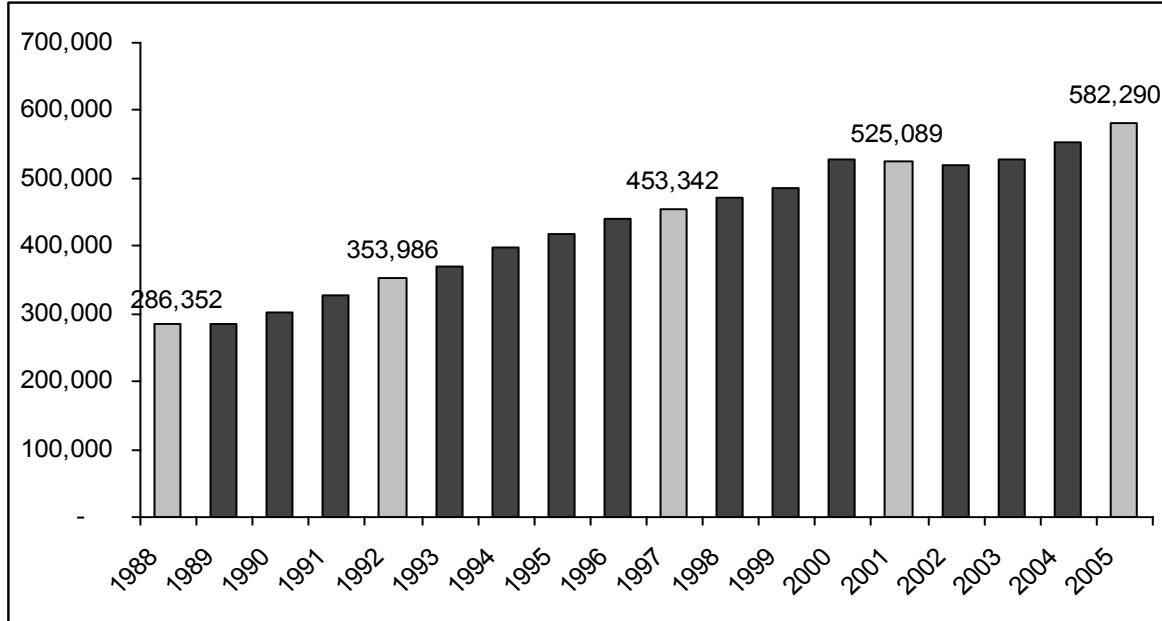
השאלה, כיצד השפיעו ההתפתחויות הכלכליות של תקופת הגלובליזציה על המעמד הבינוני, עומדת מזה זמן רב במרכזו של דיון ציבורי ואקדמי בארצות המערב. שם, בחינת השינויים בהיקפו ובעושרו של המעמד הבינוני החלה עוד בשנות ה-1980. אחד הראשונים שבדק את הנושא היה הכלכלן האמריקני לסטר ת'ורו (Lester Thurow), שטען, במאמר משנת 1984, כי התמונה התלת-מעמדית הקלאסית של החברה המערבית – עם מעמד גבוה, בינוני ונמוך, כאשר הבינוני הוא הגדול בשלושה - מפנה את מקומה למבנה דו-מעמדי, שבו המעמד הבינוני מצטמק, כאשר חלק ממנו עולה ומצטרף אל המעמד הגבוה וחלק אחר שלו נושר ומצטרף למעמד הנמוך (Thurow, 1984). ת'ורו בדק ומצא כי בין השנים 1967-1982 הצטמק המעמד הבינוני האמריקני בכ-14%: ב-1967 הוא הקיף 28% מכלל משקי הבית, וב-1982 – 24%. לצורך הבדיקה, הגדיר ת'ורו את המעמד הבינוני כאותם משקי בית שהכנסתם נעה בין 75% ל-125% מן ההכנסה החציונית של משקי הבית (מצוטט אצל Horrigan and Haugen, 1988: 3). הגדרה זו תשמש גם אותנו.

בעקבות ת'ורו באו חוקרים רבים אחרים, שמצאו מגמה דומה, גם כאשר השתמשו בכלים ובהגדרות שונות (Bradbury, 1986; Belous, LeGrande and Cashell; 1985; Davis and Huston; 1985; Skocpol; 1992; 2000). קבוצת חוקרים בראשות Birdsall מצאה כי תופעת ההצטמקות של המעמד הבינוני אינה מוגבלת לארצות הברית בלבד: ההצטמקות הדרמטית ביותר נרשמה בארצות מזרח אירופה (Birdsall et al, 2000: 5). עם זאת, ההצטמקות אינה תופעה אוניברסלית: בארצות כדוגמת קנדה ונורבגיה, הרובד הבינוני דווקא התרחב.

התקופה הנבחנת: 2005 - 1988

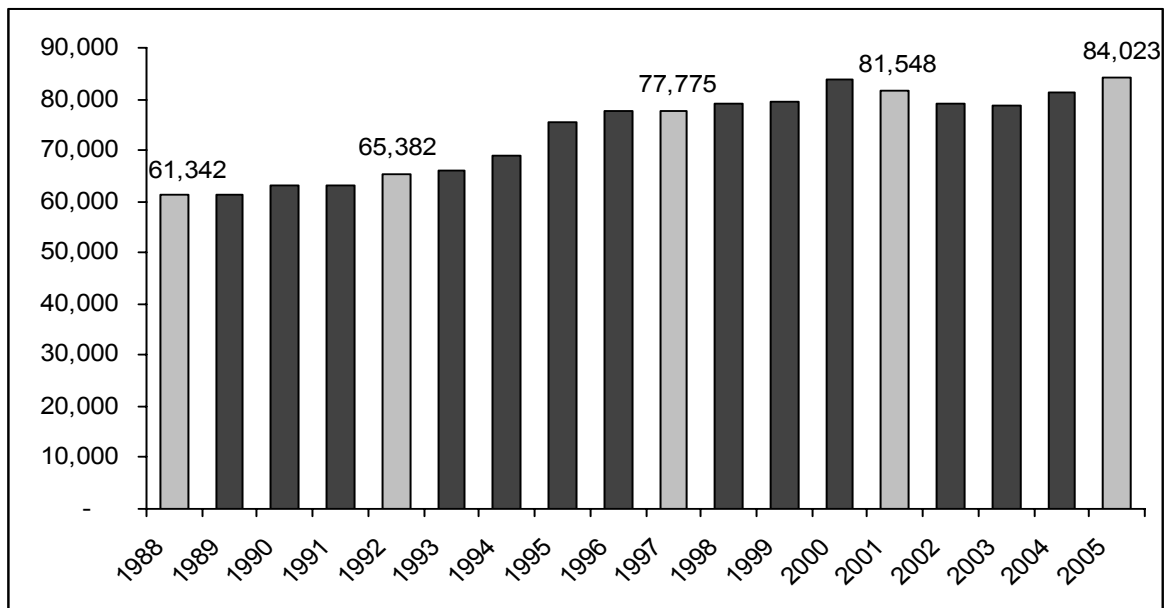
עבודה זו מנתחת נתונים עבור השנים 1988, 1992, 1997¹, 2001 ו-2005. תרשימים 1 ו-2 להלן מראים כי שנים אלה מייצגות את המגמה הכללית של הפעילות הכלכלית בישראל, כשזו נמדדת בתמ"ג ובתמ"ג לנפש.

תרשים 1. תוצר מקומי גולמי², 2005-1998 במיליוני ש"ח, במחירי 2005

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוחות 14.1 ו-14.2.

תרשים 2. תוצר מקומי גולמי לנפש², 2005-1998 בש"ח, במחירי 2005

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוחות 14.1 ו-14.2.

¹ ב-1997 שינתה הלמ"ס את המדגם המשמש את סקר הכנסות משק הבית. הנתונים שלנו ל-1997 חושבו פעמיים: עבור המדגם הישן ועבור המדגם החדש.
² נתוני התמ"ג והתמ"ג לנפש המובאים לעיל חושבו על פי ההגדרה החדשה של הלמ"ס, הכוללת מסים נטו על יבוא.

הגדרת הרובד הבינוני: סביב ההכנסה החציונית וסביב ההכנסה הממוצעת

רוב העבודות שנעשו בחו"ל השתמשו, לשם הגדרת המעמד הבינוני, בהכנסה החציונית של משקי הבית; ההגדרה הרווחת ביותר היא זו המציבה את גבולות המעמד הבינוני בין 75% ל-125% מן ההכנסה החציונית של משקי הבית.

גם אנו אימצנו את ההגדרה הזאת, אך החלטנו להציג גם חלופה נוספת - סביב ההכנסה הממוצעת של משקי הבית. זאת משום שבשאר, ההכנסה החציונית היא נמוכה, יחסית למערב - ב-2005, 10,926 ₪ - וספק אם משקי בית הנהנים מהכנסה שכזאת יכולים לנהל אורח חיים של מעמד בינוני במובן המוכר לנו מכמה מארצות המערב. כיוון שכך, החלטנו להציג גם נתונים לגבי מעמד בינוני שגבולותיו נעים בין 75% ל-125% מן ההכנסה הממוצעת של משקי בית - שעמדה ב-2005 על 14,014 ₪. (בשני המקרים מדובר במשקי בית שבראשם שכירים).

הגדרה סטטיסטית, ולא סוציולוגית, של "מעמד בינוני"

יצוין כי שתי ההגדרות של מעמד בינוני, זו שסביב ההכנסה החציונית וזו שסביב ההכנסה הממוצעת למשק בית, הן הגדרות סטטיסטיות ולא סוציולוגיות. אף אחת מהשתיים אינה דרך נאותה לשקף את מכלול האיפיונים המתקשר בדרך כלל עם מושג המעמד - אורח חיים, מקום מגורים, מסלולי תעסוקה וחינוך, מסורות של פעילות וכיו"ב. ההגדרות המשמשות אותנו כאן הן סטטיסטיות והן הולמות ניתוח המתמקד במגמות בהתפלגות ההכנסות בין הרבדים השונים באוכלוסייה. כיוון שכך, מכאן ואילך לא נשתמש עוד במושג "מעמד" אלא ב"רובד" ו"רבדים".

טווח ההכנסות של משקי הבית

בשנת 2005, הרובד הבינוני, על פי ההגדרה המתבססת על ההכנסת החציונית, כלל את משקי הבית שהכנסתם החודשית נעה בין 8,195 ₪ ו-13,658 ₪; על פי גבולות אלה, הרובד הבינוני התפרס על פני העשירונים 4 עד 7 (ר' נספח 2).

באותה שנה, הרובד הבינוני, על פי ההגדרה המתבססת על ההכנסה הממוצעת, כלל את משקי הבית שהכנסתם החודשית נעה בין 10,512 ₪ ו-17,518 ₪; על פי גבולות אלה, הרובד הבינוני מתפרס על פני העשירונים 5 עד 8 (ר' נספח 2).

נספח 1 מציג את טווח ההכנסות של הרובד הבינוני, על פי שתי ההגדרות, עבור כל אחת מהשנים. הגבולות נקבעו על פי נתוני הכנסות ריאליות ולכן הם אינם רציפים: למשל, ב-2005 הגבול העליון של הרובד הבינוני (על פי ההגדרה המתבססת על ההכנסה הממוצעת) היה משק בית שהכנסתו 17,502 ₪ בעוד שהגבול התחתון של הרובד העליון היה משק בית שהכנסתו 17,522 ₪, כשבתווך בין השניים לא נמצא שום משק בית.

הממצאים

בין 1988 ל-2005 הצטמק הרובד הבינוני בישראל באופן משמעותי; בנוסף לכך, חלקו בעוגת ההכנסות הצטמק אף הוא. מגמת ההצטמקות היא ברורה, בכל אחת מן הדרכים שבהן הגדרנו את הרובד הבינוני.

להלן נציג את הממצאים, בשני חלקים: תחילה נציג את הנתונים הנוגעים לרובד הבינוני כשהוא מוגדר על פי ההכנסה החציונית למשק בית; לאחר מכן נציג את הנתונים הנוגעים לרובד הבינוני כשהוא מוגדר על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית.

א. הצטמקות הרובד הבינוני - על פי ההכנסה החציונית של משקי הבית

בשנים 1988-2005, הרובד הבינוני בישראל – על פי ההכנסה החציונית של משקי הבית - הצטמק בשיעור של 16.4%, מ-33.0% ל-27.6% מכלל משקי הבית. 56% ממשקי הבית שנגרעו מן הרובד הבינוני עברו לרובד הנמוך ו-44% עברו לרובד הגבוה. באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות³, בשיעור של 24.4%, מ-27.9% מן העוגה ל-21.1% ממנה. כל הסכום שנגרע מן הרובד הבינוני עבר לידי הרובד הגבוה.

ההצטמקות הגדולה ביותר התרחשה בעשור שבין 1988 ו-1997: באותו עשור הצטמק הרובד הבינוני מ-33% מכלל משקי הבית ל-28.5%. יצוין כי בשנים אלה הגיע לישראל גל ההגירה הגדול ממדינות חבר העמים, שחלקו הגדול השתלב, לפחות בתחילה, ברובד התחתון של שוק העבודה; במקביל גדלו מאוד הכנסות השכירים בעשירון העליון, ובייחוד במאון העליון, בענפים כדוגמת היי-טק ופיננסים. לאחר 1997, הרובד הבינוני שמר על גודלו החדש והמצומק; ב-2001 הוא אף התרחב מעט, לכדי 28.9%. אלא שלאחר מכן התחדשה מגמת ההצטמקות, עד לכדי 27.6% ב-2005. חלקו בעוגת ההכנסות ירד מ-22.0% ל-21.1%. במקביל, חלקו של הרובד הגבוה המשיך לגדול, מ-64.9% ל-65.5%.

כך גם לגבי חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות: בעשור שבין 1988 ו-1997 ירד חלקו של רובד זה מ-27.9% ל-22.1%. גם לאחר מכן נמשכה ההצטמקות, אך בקצב מתון יותר: ב-2005 עמד חלקו של הרובד הבינוני על 21.1% מעוגת ההכנסות.

³ עוגת ההכנסות היא הסכום המתקבל כאשר סוכמים את ההכנסה ברוטו של כל משקי הבית בישראל.

תרשים 3. גודלו של כל רובד, לפי הכנסה חציונית למשק בית, 2005-1988

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 1. גודלו של כל רובד, לפי הכנסה חציונית למשק בית, 2005-1988 באחוזים

הכנסה חציונית למשק בית			שנה
רובד גבוה	רובד בינוני	רובד נמוך	
35.4	33.0	31.6	¹ 1988
36.5	30.9	32.6	¹ 1992
36.8	30.0	33.2	¹ 1997
37.3	28.5	34.2	1997
37.3	28.5	34.2	1998
37.4	28.7	34.2	1999
37.9	28.7	33.5	2000
37.3	28.9	33.8	2001
37.6	28.1	34.3	2002
37.6	28.2	34.2	2003
37.8	27.6	34.6	2004
37.7	27.6	34.7	2005

1. הנתונים לשנים 1997-1988 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

תרשים 4. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, לפי הכנסה חציונית למשק בית, 2005 – 1988

לוח 2. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, לפי הכנסה חציונית למשק בית, 2005-1988 באחוזים

הכנסה חציונית למשק בית			שנה
רובד גבוה	רובד בינוני	רובד נמוך	
58.2	27.9	13.9	¹ 1988
61.8	24.7	13.5	¹ 1992
62.7	23.7	13.6	¹ 1997
64.3	22.1	13.6	1997
64.6	22.0	13.5	1998
64.8	21.8	13.4	1999
65.3	21.7	13.0	2000
64.9	22.0	13.1	2001
65.4	21.3	13.3	2002
64.5	21.9	13.5	2003
65.1	21.4	13.4	2004
65.5	21.1	13.4	2005

1. הנתונים לשנים 1988-1997 חושבו על פי המדגם הישן.
 מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

ב. הצטמקות הרובד הבינוני - על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית

בשנים 1988-2005, הרובד הבינוני בישראל – על פי ההכנסה הממוצעת - הצטמק בשיעור של 19.1% (מ-32.9% ל-26.6% מכלל משקי הבית); רוב משקי הבית שנגרעו מן הרובד הבינוני עברו לרובד הנמוך.

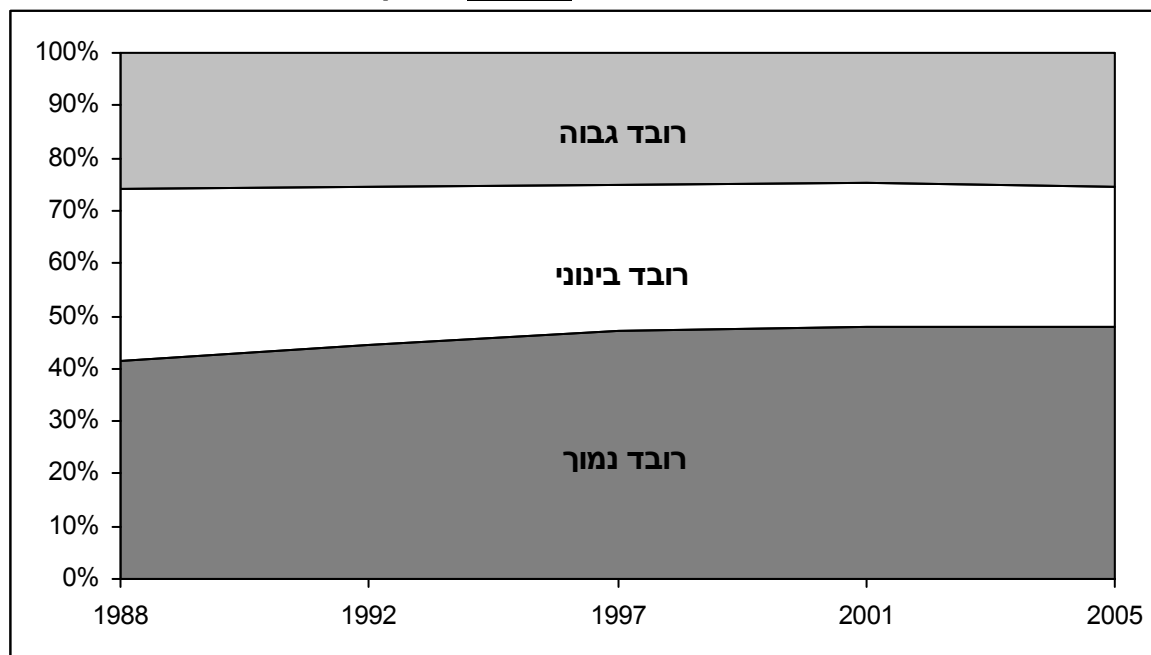
באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 19.9%, מ-32.2% מן העוגה ל-25.8% ממנה, כאשר רוב ההפסד היה לרובד הגבוה.

גם כאשר מגדירים את הרובד הבינוני על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית, עולה כי ההצטמקות הגדולה ביותר של רובד זה התרחשה בין 1988 ל-1997. מאז, ההצטמקות נמשכה עוד עד לשנת 2000. לאחר מכן ישנן תנודות שנתיות.

באשר לחלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, המגמה דומה: הצטמקות גדולה בין 1988 ו-1997, הצטמקות מתונה יותר עד 2000.

בשנים 2003-2005, שהיו שנים של צמיחה מחודשת, לאחר שלוש שנות מיתון כלכלי שנגרם עקב האינתיפאדה, חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות ירדה – מ-27.5% ל-25.8%. החלק שנגרע מן הרובד הבינוני עבר לידי הרובד הגבוה, שחלקו בעוגת ההכנסות גדל, מ-50.6% ל-52.1%.

תרשים 5. גודלו של כל רובד, לפי הכנסה ממוצעת למשק בית, 2005-1988

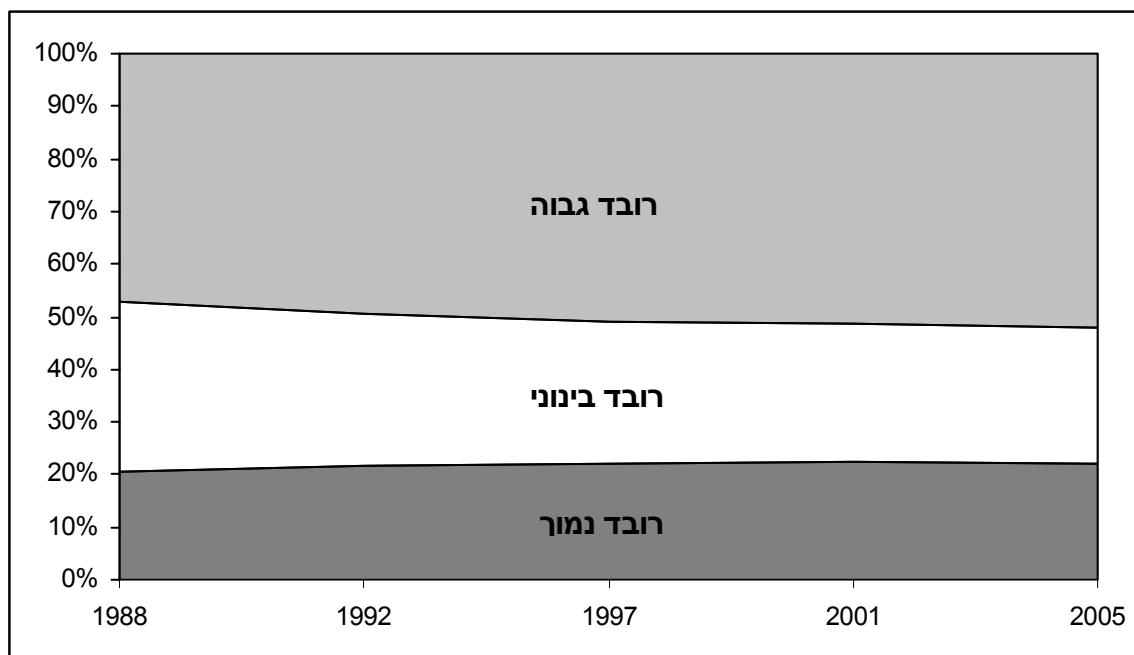
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 3. גודלו של כל רובד, לפי הכנסה ממוצעת למשק בית, 2005-1988 באחוזים

הכנסה ממוצעת למשק בית			שנה
רובד גבוה	רובד בינוני	רובד נמוך	
25.8	32.9	41.3	¹ 1988
25.5	29.9	44.6	¹ 1992
25.6	28.6	45.8	¹ 1997
25.3	27.7	47.1	1997
25.0	27.4	47.6	1998
25.5	26.9	47.6	1999
25.5	26.6	48.0	2000
24.8	27.2	48.0	2001
25.0	26.7	48.3	2002
25.1	28.3	46.6	2003
25.4	27.6	47.0	2004
25.5	26.6	47.9	2005

1. הנתונים לשנים 1988-1997 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

תרשים 6. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, לפי הכנסה ממוצעת למשק בית, 2005-1988

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 4. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, לפי הכנסה ממוצעת למשק בית, 2005-1988 באחוזים

הכנסה ממוצעת למשק בית			שנה
רובד גבוה	רובד בינוני	רובד נמוך	
47.1	32.2	20.7	¹ 1988
49.4	29.0	21.6	¹ 1992
50.2	27.7	22.1	¹ 1997
51.0	26.8	22.2	1997
51.0	26.6	22.4	1998
51.6	26.1	22.3	1999
51.8	25.6	22.6	2000
51.2	26.3	22.5	2001
51.6	25.9	22.6	2002
50.6	27.5	21.9	2003
51.3	26.9	21.8	2004
52.1	25.8	22.2	2005

¹. הנתונים לשנים 1997-1988 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

השוואה בינלאומית

הנתונים שהוצגו כאן מעידים באופן ברור על מגמה מתמשכת של הצטמקות הרובד הבינוני בישראל, מבחינת גודלו ומבחינת היקף הכנסותיו. הנתונים מצביעים על התגברות של הקיטוב החברתי-כלכלי, כאשר הרובד הבינוני נשחק בין רובד עליון שחלקו בעוגת ההכנסות גדל והולך, ובין רובד תחתון, שהיקפו גדל משנה לשנה, אך הוא מחזיק בידיו בחלק קטן מן העוגה.

אנשי ציבור בישראל נוטים לדבוק באמונה כי "צרת רבים חצי נחמה", בהניחם כי הגידול באי שוויון הוא חלק ממגמה כלל-עולמית. אך לוח 5 להלן, שנתונים לקוחים ממחקר של Steven Pressman, מראה שאין מדובר בתופעה אוניברסלית "מחויבת המציאות": בנורבגיה ובקנדה הרובד הבינוני דווקא התרחב בתקופה הנסקרת בלוח; בארצות אחרות ובהן גרמניה, שוויץ וארצות הברית, גודלו של הרובד הבינוני לא השתנה; ובכמה ארצות נוספות הרובד הבינוני, גם אם הצטמק, ההצטמקות לא היתה גדולה במיוחד.

לוח 5. גודלו של הרובד הבינוני בארצות נבחרות, 1985-2000

לפי הכנסה חצינית מתוקנת למשק בית
בסדר יורד לפי היקף הרובד הבינוני בשנת 2000

	2000	1995	1990	1985	
שוודיה	46.9%	52.7%	47.8%	48.6%	
נורבגיה	46.3%	45.3%	45.7%	44.2%	
גרמניה	42.6%	43.9%	51.4%	43.1%	
הולנד	39.7%	38.7%	39.0%	43.4%	
שוויץ	37.8%	א.נ.	37.9%	א.נ.	
קנדה	37.0%	35.8%	36.3%	35.1%	
טייוואן	36.6%	39.0%	39.9%	42.1%	
ספרד	33.3%	35.8%	37.7%	א.נ.	
בריטניה	32.0%	32.6%	29.6%	38.2%	
ארצות הברית	29.3%	27.3%	29.7%	29.3%	
ישראל	27.9%	28.7%	32.1%	31.1%	

הערות:

1. הרובד הבינוני מוגדר כאן כמשק בית שהכנסתו נעה בין 75% ל-125% מן ההכנסה החצינית למשק בית. התיקון למשק הבית נעשה בדרך הבאה: עבור כל אחד מהילדים במשק הבית נזקפה לזכותם 50% מההכנסה של ראש משק הבית. עבור כל אחד מהמבוגרים האחרים במשק הבית נזקפה לזכותם 70% מהכנסה של ראש משק הבית.
2. הנתונים על ישראל מתוך Pressman, 2006.

Source: Pressman, Steven, "The Decline of the Middle Class: An International Perspective." *Luxemburg Income Study*, Working Paper No. 280, 2006.

לוח 5 מראה עוד כי בשנת 2000 (השנה האחרונה עבורה פירסם Pressman נתונים), היקפו של הרובד הבינוני בישראל היה הנמוך מבין כל 11 הארצות שנבדקו: 27.9% מכלל משקי הבית, בהשוואה, למשל, ל-46.9% בשוודיה, 46.3 בנורבגיה ו-42.6% בגרמניה. הארץ היחידה אליה אנו קרובים היא ארצות הברית: בשנים 1985, 1990 ו-1995 היה הרובד הבינוני בישראל מעט רחב ממקבילו בארצות הברית, אך ב-2000 הוא כבר היה צר ממנו.

לוח 5 מעלה הבחנה ברורה למדי בין שתי קבוצות של ארצות, שמתאפיינות בגישות כלכליות וחברתיות שונות זו מזו: הקבוצה הראשונה מורכבת בעיקרה מארצות מערב אירופה שבהן שורר משטר פוליטי-כלכלי סוציאל-דמוקרטי, והקבוצה השנייה כוללת ארצות כדוגמת ארצות הברית ובריטניה, שהן בעלות משטר פוליטי-כלכלי ליברלי⁴. שתי הקבוצות, כאחת, מקיימות כלכלה קפיטליסטית – אך בעוד שבקבוצה הראשונה, העובדים מאורגנים ומיוצגים במערכת קבלת ההחלטות והמדינה משחקת תפקיד מרכזי הן בפיתוח כלכלי והן בחלוקת פירות הצמיחה, הרי שבקבוצה השנייה, זו הליברלית, מעמד העובדים מאורגן רק בחלקו והוא אינו מיוצג כהלכה במערכת קבלת ההחלטות; ואילו המדינה מעניקה חופש פעולה מוחלט למגזר העסקי ועושה אך מעט לחלוקה סבירה של פירות הצמיחה.

לעומת ארצות הברית, בריטניה וישראל, הרי שארצות אחרות, ובראשן ארצות מערב אירופה, ידעו לעמוד מול הלחצים הניאו-ליברליים של עידן הגלובליזציה. אמנם, גם ארצות אלה הנהיגו רפורמות – במדיניות התקציבית, ברשת הביטחון הסוציאלי, בשוק העבודה – אך הן ידעו לעשות זאת תוך שמירה על המוסדות ועל ההסדרים החברתיים-כלכליים, המאפשרים את קיומו של רובד בינוני רחב ויציב. מן הראוי לציין עוד, כי השמירה על המשטר הסוציאל-דמוקרטי לא גרמה לירידה משמעותית בעוצמה הכלכלית של ארצות מערב אירופה או ברמת החיים של תושביהן.

מן הראוי להוסיף עוד, כי בדיקה השוואתית שערך Pressman אודות הגורמים העשויים להסביר את השינויים בהיקפו של הרובד הבינוני העלתה, כי הגורם המשמעותי ביותר הוא המדיניות הממשלתית: באותן ארצות שבהן הפגינה הממשלה מדיניות פעילה, אם בתחום רשת הביטחון הסוציאלי ואם בתחום השמירה על רמת השכר, הפגיעות ברובד הבינוני, אם בכלל, היו מצומצמות יותר (Pressman, 2006).

⁴ המונחים לקוחים מן הניתוח הידוע של גוסטה אספינג-אנדרסון [Esping-Anderson, 1990]: אספינג-אנדרסון עשה כלל קבוצה שלישית, זו הקורפורטיסטית-מדינית 1990, המיוצגת בלוח, בין השאר, על ידי גרמניה.

נספח 1: טווח ההכנסות של הרבדים

לוח 1. טווח ההכנסות של הרבדים, לפי הכנסה ברוטו של משקי בית בראשות שכירים,

2005-1988

הכנסה חציונית

בש"ח, במחירי 2005

2005	2001	1997	¹ 1997	¹ 1992	¹ 1988	
						רובד נמוך
8,194	8,595	7,621	7,731	6,913	7,201	עד
						רובד בינוני
8,195	8,598	7,624	7,732	6,915	7,205	מ-
13,655	14,326	12,704	12,886	11,524	12,002	עד
						רובד גבוה
13,658	14,332	12,714	12,901	11,530	12,010	מ-

1. הנתונים לשנים 1988-1997 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 2. טווח ההכנסות של הרבדים, לפי הכנסה ברוטו של משקי בית בראשות שכירים,

2005-1988

הכנסה ממוצעת

בש"ח, במחירי 2005

2005	2001	1997	¹ 1997	¹ 1992	¹ 1988	
						רובד נמוך
10,509	11,061	9,661	9,599	8,468	8,373	עד
						רובד בינוני
10,512	11,063	9,667	9,602	8,475	8,381	מ-
17,502	18,437	16,111	15,993	14,114	13,961	עד
						רובד גבוה
17,522	18,443	16,118	16,006	14,132	13,976	מ-

1. הנתונים לשנים 1988-1997 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

נספח 2: מיקומו של הרובד הבינוני בסולם העשירונים, 2005

לוח 1. רובד נמוך בינוני וגבוה,
לפי עשירוני הכנסה כספית ברוטו, חציונית, למשק בית, 2005-1988
באחוזים

ס"ה	רובד גבוה				רובד בינוני				רובד נמוך				שנה
	10	9	8	7	7	6	5	4	4	3	2	1	
100	10.0	10.0	10.0	5.4	4.6	10.0	9.9	8.5	1.6	10.0	10.0	10.0	¹ 1988
100	10.0	10.0	10.0	6.5	3.5	10.0	10.0	7.4	2.6	10.0	10.0	10.0	¹ 1992
100	10.0	10.0	10.0	6.8	3.2	10.0	10.0	6.8	3.2	10.0	10.0	10.0	¹ 1997
100	10.0	10.0	10.0	7.3	2.7	10.0	10.0	5.9	4.2	10.0	10.0	10.0	1997
100	10.0	10.0	10.0	7.3	2.7	10.0	10.0	6.2	3.8	10.0	10.0	10.0	2001
100	10.0	10.0	10.0	7.7	2.3	10.0	10.0	5.3	4.7	10.0	10.0	10.0	2005

1. הנתונים לשנים 1997-1988 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 2. רובד נמוך בינוני וגבוה,
לפי עשירוני הכנסה כספית ברוטו, ממוצעת, למשק בית, 2005-1988
באחוזים

ס"ה	רובד גבוה			רובד בינוני				רובד נמוך					
	10	9	8	8	7	6	5	5	4	3	2		1
100	10.0	10.0	5.8	4.2	10.0	10.0	8.7	1.3	10.0	10.0	10.0	10.0	¹ 1988
100	10.0	10.0	5.5	4.5	10.0	10.0	5.4	4.6	10.0	10.0	10.0	10.0	¹ 1992
100	10.0	10.0	5.6	4.3	10.0	10.0	4.2	5.8	10.0	10.0	10.0	10.0	¹ 1997
100	10.0	10.0	5.3	4.7	10.0	10.0	3.0	7.0	10.0	10.0	10.0	10.0	1997
100	10.0	10.0	4.8	5.2	10.0	10.0	2.0	8.0	10.0	10.0	10.0	10.0	2001
100	10.0	10.0	5.5	4.5	10.0	10.0	2.1	7.9	10.0	10.0	10.0	10.0	2005

1. הנתונים לשנים 1997-1988 חושבו על פי המדגם הישן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

נספח 3. הכנסות המעמד הבינוני: הכנסה ברוטו למשק הבית מול הכנסה למשק בית לפי נפש סטנדרטית

הנתונים שהצגנו במסמך זה מתייחסים בעיקרו של דבר לאי שוויון בחלוקת הכנסות בין משקי בית. אולם ההכנסה של משק הבית, כשלעצמה, אין בה כדי להעיד על רמת החיים של משק הבית: משק בית שבו מספר רב של נפשות יתקשה לקיים רמת חיים נתונה, יותר ממשק בית עם הכנסה זהה אך עם מספר נפשות קטן יותר. לשם כך ערכנו גם בדיקה המתבססת על הכנסות של משקי בית לפי נפש סטנדרטית.

הלמ"ס אינה מציגה הכנסה למשק בית לפי נפש סטנדרטית, ולפיכך חישבנו אותו בעצמנו. את החישוב ניתן לעשות רק על פי ההכנסות הכספיות נטו – דהיינו, אחרי תשלומי החובה. זאת, משום שהבדיקה של השפעת מספר הנפשות על רמת החיים היא רלבנטית כאשר בוחנים כמה כסף עומד לרשות משק הבית להוצאה על תצרוכת ועל דברים אחרים. את החישוב עשינו בדרך הבאה:

1. נטלנו את ההכנסה הכספית נטו למשק בית – הנתונים על ניכוי תשלומי החובה לא מתקבלים ישירות ממשקי הבית שנפקדים, אלא מחושבים על-ידי הלמ"ס.

2. חילקנו את ההכנסה הכספית נטו למשק בית במספר הנפשות הסטנדרטיות במשק הבית – לשם כך, התבססנו על סולם אחיד שנקבע על-ידי הלמ"ס. הסולם קובע כיחידת בסיס משק בית בן שתי נפשות; כל נפש נוספת מקבלת משקל שולי הולך ופוחת. באמצעות סולם זה אפשר לחשב את מספר הנפשות הסטנדרטיות בכל משק בית.

3. כיוון שהניתוח שלנו הוא ברמת משק הבית, ולא ברמה של נפש בודדת, הכפלנו את ההכנסה הכספית נטו לנפש סטנדרטית במספר הנפשות במשק הבית.

לוח 1 ו-2 להלן מציגים את טווח ההכנסות של כל אחד מן הרבדים, כאשר הם מוגדרים לפי הכנסה כספית נטו של משקי בית לפי נפש סטנדרטית.

**לוח 1. רבדים, לפי הכנסה נטו של משקי בית בראשות שכירים, לפי נפש סטנדרטית
2005 – 1988
הכנסה חציונית
בש"ח, במחירי 2005**

2005	2002	1997	1992	1988	
					רובד נמוך
8,429	8,088	7,733	7,248	7,282	עד
					רובד בינוני
8,438	8,096	7,738	7,282	7,293	מ-
14,060	13,481	12,891	12,131	12,136	עד
					רובד גבוה
14,062	13,485	12,894	12,135	12,140	מ-

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

**לוח 2. רבדים, לפי הכנסה נטו של משקי בית בראשות שכירים, לפי נפש סטנדרטית
2005 – 1988
הכנסה ממוצעת
בש"ח, במחירי 2005**

2005	2002	1997	1992	1988	
					רובד נמוך
10,064	9,644	9,037	8,369	8,079	עד
					רובד בינוני
10,068	9,652	9,043	8,375	8,088	מ-
16,771	16,074	15,063	13,950	13,448	עד
					רובד גבוה
16,780	16,083	15,074	13,955	13,482	מ-

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

הממצאים

מגמת הירידה בגודל וההצטמקות בעושר של הרובד הבינוני, שאותה זיהינו כאשר בחנו את משקי הבית לפי הכנסתם ברוטו, ניכרת באופן ברור גם כאשר אנו משתמשים בנתוני הכנסה כספית נטו למשק בית לפי נפש סטנדרטית; אלא שלפי חישוב זה, ממדי ההצטמקות היו קטנים יותר. הרובד הבינוני קטן ב-13% בין השנים 1988-2005, אם משתמשים בהכנסה החציונית, או ב-16%, אם משתמשים בהכנסה הממוצעת. ההצטמקות בחלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות היתה בשיעורים של 20.6% ו-16.5%, בהתאמה.

לוח 3. גודלו של כל רובד, 2005-1988

לפי הכנסה ממוצעת למשק בית					לפי הכנסה חציונית למשק בית					רובד
2005	2002	1997	1992	1988	2005	2002	1997	1992	1988	
44.1%	43.5%	41.9%	40.9%	38.0%	34.6%	33.9%	32.9%	33.0%	32.8%	רובד נמוך
29.0%	29.8%	31.3%	32.1%	34.6%	28.6%	29.5%	31.3%	30.9%	32.9%	רובד בינוני
26.9%	26.7%	26.8%	27.0%	27.4%	36.9%	36.6%	35.8%	36.1%	34.2%	רובד גבוה

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 4. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, 2005-1988

לפי הכנסה ממוצעת למשק בית					לפי הכנסה חציונית למשק בית					רובד
2005	2002	1997	1992	1988	2005	2002	1997	1992	1988	
20.6%	20.2%	19.9%	19.8%	18.6%	14.1%	13.6%	13.6%	14.2%	14.9%	רובד נמוך
28.4%	29.0%	30.6%	31.6%	34.0%	23.5%	24.3%	26.4%	26.4%	29.6%	רובד בינוני
51.0%	50.7%	49.6%	48.7%	47.3%	62.4%	62.1%	60.0%	59.3%	55.5%	רובד גבוה

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

מקורות

- פניני, טל ודמיטרי רומנוב. 1999. "מודל המס של מינהל הכנסות המדינה וסקר הוצאות משקי הבית: בדיקה השוואתית חוזרת". משרד האוצר, מינהל הכנסות המדינה, דו"ח שנתי 1999. ירושלים.
- Belous, R., L. LeGrande, and B. Cashell. 1985. "Middle Class Erosion and Growing Income Inequality: Fact or Fiction?" Library of Congress: Congressional Research Service Report # 85-203E.
- Birdsall, Nancy, Carol Graham and Stefano Pettinato. 2000. "Stuck in the Tunnel: Is Globalization Muddling the Middle Class?" Luxemburg Income Study Working Paper No. 277.
- Bradbury, K. 1986. "The Shrinking Middle Class." *New England Economic Review*, September/October, pp. 41-55.
- Davis, Joe C., and John H. Huston. 1992. "The Shrinking Middle-Income Class: A Multivariate Analysis." *Eastern Economic Journal* (Summer), pp. 277-285.
- Esping-Andersen, Gosta. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Pressman, Steven. 2001. "The Decline of the Middle Class: An International Perspective." Luxemburg Income Study Working Paper No. 280.
- Pressman, Steven. 2006. "The Decline of the Middle Class: An International Perspective." Luxemburg Income Study Working Paper No. 280. Revised.
- Skocpol, Theda. 2000. *The Missing Middle: Working Families and the Future of American Social Policy*. New York: The Century Foundation.
- Thurow, L. 1984. "The Disappearance of the Middle Class." *New York Times*, February 5.

אודות הנתונים

סקר הכנסות משקי הבית

הנתונים אודות היקפו של המעמד הבינוני ועושרו, לקוחים מסקר הכנסות משקי הבית, שנערך באופן שוטף על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן ה"למ"ס). סקר הכנסות משקי הבית נערך מאז 1965, אך במהלך השנים חלו בו שינויים, המקשים על השוואות בדיעבד. למשל: שנת 1988, שהיא נקודת הזמן הראשונה שאנו בודקים במסמך זה, היא גם השנה הראשונה שבה מאפשר הסקר להבחין במעמד של "ראש משק הבית" – האם הוא שכיר, עצמאי או שאינו עובד. הסקר של 1988 לא כלל נתונים על עצמאים – וזו אחת הסיבות לכך שלא כללנו אותם בניתוח שלנו; על כך צריך להוסיף שמדגם העצמאים הוא קטן, הנתונים בו אינם מצטיינים במהימנות גבוהה, וקשה להבחין בבירור בין עצמאים בעלי הכנסות גבוהות ונמוכות.

ב-1995 הורחבה אוכלוסיית הסקר וכללה לראשונה גם את משקי הבית ביישובים עירוניים ערביים המונים בין 2,000 ל-10,000 תושבים. החל משנת 1997, אומדני ההכנסות מבוססים על שילוב של נתונים משני סקרים: נתוני ההכנסות הנאספים בסקר הכנסות משקי הבית ונתוני ההכנסות הנאספים בסקר הוצאות משק הבית. הסקר המשולב מכסה את רוב האוכלוסייה בכל צורות היישוב, למעט מושבים שיתופיים, קיבוצים, בדואים ביישובים הלא מוכרים ודיירי מוסדות.

המדגם

הניתוח שלנו מתבסס על נתונים הנוגעים ל**משקי בית שבראשם שכירים**. עצמאים לא נכללו, אם משום המדגם הקטן והמהימנות הנמוכה, ואם משום ההבדלים שבין נתוני סקר הכנסות משקי הבית ובין הנתונים שבידי שלטונות המס (פניני ורומנוב, 1999: 242).

משק בית של שכיר מוגדר כ**משק בית שבו ראש משק הבית הוא שכיר או חבר קואופרטיב**. להלן פירוט ההגדרה:

משק בית - קבוצת אנשים הגרים יחד באופן קבוע בדירה אחת ויש להם תקציב משותף למזון;

ראש משק הבית - למן 1995, ראש משק הבית מוגדר כמי שמועסק במספר השעות הרב ביותר, ללא קשר לגיל ולמין. עד 1995 נחשב כראש משק הבית המפרנס המבוגר ביותר;

שכיר או חבר קואופרטיב – כל נסקר שהייתה לו הכנסה כלשהי משכר או ממשכורת בשלושת החודשים שלפני ביקור הפוקד.

הכנסה כספית ברוטו של משקי בית – כל ההכנסות הכספיות השוטפות של משק הבית, לפני תשלומי החובה (מס הכנסה, ביטוח לאומי וביטוח בריאות). ההכנסה הכספית ברוטו כוללת את כל ההכנסות של כל בני משק הבית מעבודה שכירה, מרכוש, מריבית ומדיבידנדים, מתמיכות ומקצבאות ממסדות ומפרטים, הכנסות מפנסיות וכל הכנסה שוטפת אחרת. לא נכללים תקבולים חד פעמיים, כגון ירושה או פיצויים.

מגבלה: סקר ההכנסות אינו משקף את מלוא הכנסות משקי הבית

סקר הכנסות משקי הבית מבוסס על דיווח של אדם אחד בכל משק הבית – בדרך כלל מי שמוגדר כ"ראש משק הבית"; לעתים זהו האדם הבוגר הנמצא בבית בעת הגעת הפוקד/ת מטעם ה"למ"ס. אדם זה מדווח על הכנסות כל הנפשות במשק הבית משכר וממקורות אחרים. ברור הוא שלא כולם מדווחים על מלוא ההכנסות, וזאת מסיבות שונות, ובהן, בין השאר, אי ידיעה או חוסר מודעות. יש לזכור כי משקי בית, שלא כמו תאגידים, אינם מנהלים רישום מלא ועקבי של התנועות הכספיות.

הסטיות בדיווח גדלות ככל שרמת ההכנסה עולה. הסטיות הגדולות ביותר הן במשקי בית המשתייכים לעשירון העליון, שבהם יש הכנסות לא רק משכר אלא גם מניירות ערך, מנדל"ן וכיו"ב. מינהל הכנסות המדינה במשרד האוצר ערך השוואה בין נתוני סקר הוצאות משקי הבית של ה"למ"ס (שבמסגרתו נאספים גם נתונים על הכנסות) ובין נתוני ההכנסה שבידי רשויות המס, ומצא, לגבי רשימה של משתנים שנבדקו, כי על פי נתוני

רשויות המס, ההכנסות של משקי הבית גבוהות בממוצע בכ-10% מאלה המדווחות בסקר הוצאות משקי הבית; ההבדלים בולטים במיוחד במשקי בית בעלי הכנסות גבוהות (פניני ורומנוב, 1999: 242).

יתרה מזאת, סקר הכנסות משקי הבית אינו משקף במידה הולמת את מצבם של 2-3 המאונים העליונים, שהכנסותיהם גבוהות במיוחד. זאת, בין השאר, משום שבקרב משקי בית אלה יש שיעור גבוה, יחסית, של המסרבים לשתף פעולה עם סוקרי הלמ"ס (שם: 248).

על רקע דברים אלה יש לזכור כי כאשר מדובר במסמך זה על אי שוויון, האי-שוויון למעשה גבוה יותר ממה שמשקף מן הנתונים המוצגים כאן.